

ДЕМ'ЯНЕНКО

Андрій Борисович,

аспірант кафедри загальної історії,
правознавства й методик навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

**ОЛЕКСАНДР ЗІНОВ'ЄВ: УЧЕНИЙ, ПИСЬМЕННИК, ГРОМАДЯНИН
(ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОДИ
ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ)**

*Нельзя пускать их в рай, двух мнений нету тут.
Их души тяжкий грех в себе несут.
Но как же быть?! В какой впусить их край?!
После России им и ад покажется как рай
(А. Зиновьев)*

У статті досліджено європейський (1978-1998) і пострадянський (російський) (1999-2006) періоди життєдіяльності видатного ученого-логіка, соціального філософа й психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка й громадянина Олександра Зінов'єва.

В статье исследованы европейский (1978-1998) и постсоветский (российский) (1999-2006) периоды жизнедеятельности выдающегося ученого-логика, социального философа и психолога, политолога, писателя-сатирика, поэта, художника-графика и гражданина Александра Зиновьева.

In the article, the European (1978-1998) and postsovetskiy (Russian) (1999-2006) periods of vital functions of prominent scientist-logician, social philosopher and psychologist, political scientist, writer-satirist, poet, artist-chart and Citizen Alexandra Zinov'eva are investigational.

У сучасному міжцивілізаційному діалозі про глобальні політичні й економічні процеси тривалий час домінуючою залишається західна (західно-християнська, євроатлантична) цивілізація. Історично вона є європейською цивілізацією й саме в рамках цієї цивілізації визріла й одержала своє обґрунтування ліберально-демократична доктрина й була упроваджена

відповідна суспільно-політична практика. Саме Заходу належить переважна більшість сучасних ініціатив у сфері модернізації існуючої світосистеми, цим обставинам сприяє унікальне сполучення базових ціннісних характеристик західного світу. Адекватне розуміння феномену західної цивілізації, яку глибоко пізнав «із середини» за 21 рік проживання у ФРН, і якій присвятив чимало наукових праць та літературних творів учений-логік, соціальний філософ, письменник, поет і художник Олександр Зінов'єв, прогнозування позитивних і негативних наслідків від вступу України до ЄС, є вкрай актуальним для пострадянської країни, що прокладає власний шлях інтеграції у світову спільноту, маючи можливість орієнтуватися у досягнутій результативності свого поступу на успішні країни світу, континенту й регіону.

У життєдіяльності О. Зінов'єва життєвий шлях, наукову діяльність і художню творчість можна умовно розділити на три радикально відмінні періоди: радянський (1922–1977), європейський (1978–1998) і пострадянський (російський) (1999–2006). У статті «Олександр Зінов'єв: становлення ученого, письменника, громадянина (радянський період)» (з нею можна ознайомитися в збірнику наукових статей «Етнічна історія народів Європи», № 42) проаналізовано радянський період і шість етапів формування й розвитку творчої індивідуальності авторитетного науковця зі світовим ім'ям і громадянина, які хронологічно охоплюють період від народження О. Зінов'єва (1922 р.) до вимушеної еміграції у 1978 р. до ФРН.

Метою статті є виявлення та аналіз особливостей європейського й пострадянського (російського) періодів життя, наукової та літературної діяльності Олександра Зінов'єва (1922–2006).

Європейський період життєдіяльності О. Зінов'єва розпочався з вимушеної еміграції (1978) до ФРН (Мюнхен). Президент Мюнхенського університету Н. Лобковіц запросив О. Зінов'єва на посаду професора кафедри логіки. Дружина філософа Ольга Миронівна згадувала, як на першій пресконференції в Мюнхені після видворення з СРСР 6 серпня 1978 р., на журналістські нарікання: «Професоре Зінов'єв, як це жорстоко, що з вами так поступили!»,

він без зайвої скромності відповів: «Ви знаєте, я постраждав значно менше, а ось системі дісталася від мене більше, ніж від кого б то не було». І він не помилявся, не випадково М. Суслов, коли в ЦК КПРС вирішувалося питання про О. Зінов'єва, висловив жахливу й водночас разючу фразу: «Мы боролись со всякой диссидентской шушерой, а сволочь номер один проглядели» [1, с. 4].

На рубежі 1970–1980-х рр. О. Зінов'єв активно займався літературною діяльністю й працював, здебільшого, в жанрі сатиричної поезії. У поемі «Мой дом – моя чужбина» (1982) [2] він розкрив анатомію радянського дисидентства, яке концептуально осмислив як ідеологічно-диверсійну операцію в умовах холодної війни. Як показали подальші події та доля багатьох дисидентів, які інтегрувавшись у західний світ, байдуже поставилися до демократичних перетворень у пострадянській Росії й т. п., таке твердження не позбавлене сенсу. У поетичний твір «Евангелие для Ивана: Исповедь русского пьяницы» (1984) [3] увійшли вірші, написані О. Зінов'євим у різні роки життя і з різних приводів. Але більшість із них написані в 1982 р., який сам автор вважав найважчим роком в еміграції, і чи не одним із найважчих у його житті взагалі. Переживаючи глибоку душевну депресію, О. Зінов'єв виразив цей стан у формі Євангелія.

Публіцистична проза стала ще одним захопленням ученого. У книзі «В преддверии рая» (1979) [4] він змалював сталінську епоху радянської історії, розвинув тему абсурду реального соціалізму. В авторському збірнику «Без иллюзий» (1979) [5] уточнив і розвинув власні теоретичні й соціально-політичні позиції. У романтичній повісті «Желтый дом» (1980) [6], проводячи блискучі аналогії між будівлею, в якій розміщувалися гуманітарні інститути Академії наук СРСР, та психіатричною лікарнею, яку в народі називали «жовтим будинком», О. Зінов'єв сатирично висміяв марксизм і науковий комунізм. В авторських збірниках «Мы и Запад: статьи, интервью, выступления 1979–1980 гг.» (1981) [7] і «Ни свободы, ни равенства, ни братства» (1983) [8] виклав власні враження й судження, які сформувалися за роки життя на Заході.

На початку 1980-х рр. О. Зінов'єв публікує серію соціологічних романів і повістей. У книзі «Коммунизм как реальность» (1981) [9] автор акцентував увагу на численних проблемах, пов'язаних із будівництвом комунізму в «східному блоці», на ідеологічному й політичному протистоянні СРСР і Заходу, на ставленні західного світу до можливої війни з СРСР, що вважався в ті роки «імперією зла». Роман «Гомо советикус» (1981) [10] у гостро сатиричному тоні змальовує радянське суспільство та яскравого його представника – радянську людину, людину нового типу («гомо советикус», як її назвали на Заході). Повість «Нашей юности полет» (1983) [11] – перша й досі єдина робота, в якій автор проаналізував з позиції наукової соціології епоху сталінізму (названу «юністю комунізму»). Він доводить історичну необхідність сталінської системи як етапу формування комуністичної соціальної організації, здійснив спробу визначити її роль в історії суспільства та еволюції людства загалом. Книгу «Коммунизм как реальность» (1981) відомий соціолог і радянолог Р. Арон охарактеризував як єдину дійсно наукову роботу про радянське суспільство. Саме за цю фундаментальну працю О. Зінов'єв єдиний з радянських соціологів у 1982 р. був удостоєний Премії Алексиса де Токвіля за соціологічні дослідження.

О. Зінов'єв постав як найнепримиренніший противник радянського ладу, що знеособлював і вбивав індивідуальність, він викривав номенклатурний соціалізм як цитадель світового зла. Водночас, він попереджав, що не будь-яка критика комунізму є антикомунізм, не будь-які позитивні судження про комунізм є його апологетикою, не будь-яка критика Радянського Союзу є антирадянщина, як і не будь-яка похвала в його адресу – прорадянізм. Перебуваючи в еміграції, він сформулював в одному з інтерв'ю формулу власного життя: «Я – суверенна держава». Формула виражала намір пересічного громадянина комуністичного суспільства завоювати і відстояти особисту свободу й незалежність в умовах панування суспільства й колективу над індивідом. Він розумів, що виступив не лише проти окремих людей, а проти ходу історії, всупереч законам масового пристосування [12].

О. Зінов'єв будує власну філософсько-соціологічну концепцію «комунального суспільства». У повісті «Иди на Голгофу: Исповедь верующего безбожника» (1985) [13] він окреслив духовний шлях людини в непросту епоху, коли радянських устрій змушував кращих мислителів залишати країну й пристосовуватися до реалій західного суспільства. У сатиричному романі «Пара беллум» (1986) [14] показав ставлення західного суспільства до можливої війни з Радянським Союзом, зобразив будні апаратників із «ЦК, КДБ» і рядових агентів спецслужб, що розв'язали та організаційно здійснювали ядерну військову істерію в протистоянні з Заходом у 1970-1980-х рр. Реальний комунізм у його «нормальному», здоровому стані, описаний О. Зінов'євим у книзі «Сила неверия: Критические заметки о советской идеологии» (1986) [15].

З 1986 р. О. Зінов'єв набув всесвітнього визнання. Він став постійним гостем найпопулярніших у світі телепередач, багатогодинного прямого ефіру. В європейських містах проводилися літературні фестивалі на честь О. Зінов'єва, його книги видрукувані 26 мовами загальним накладом понад 3 млн. екземплярів. Він став *visiting professor* найбільших університетів світу, високоавторитетним незалежним міжнародним експертом екстра-класу, провів чимало публічних лекцій і зустрічей із читачами, консультував глав урядів і президентів ряду держав на їх прохання.

На горбачовську перебудову О. Зінов'єв відгукнувся розширенням дослідницької тематики, зверненням до вивчення сучасного Заходу, й одночасно змінив акценти і тональність в оцінках радянського комунізму. Свій талант соціального сатирика він спрямував у бік Заходу, а в аналізі радянського досвіду в його працях домінувало зацікавлене розуміння. На сторінках книги «Горбачевизм» (1987) [16] він детально розглянув характерні риси горбачовського керівництва (влади) («горбачовізм»). Повістю «Живи. Исповедь инвалида» (1989) [17] автор продовжив дослідження повсякденного життя радянських людей.

Мислитель відразу заявив про власне різко негативне ставлення до перебудови, яку він охрестив «катастрою». Слід звернути увагу на те, що

зробив він це тоді, коли і в СРСР, і в усьому світі багато людей вітали перебудову, сприймали її як епоху гуманістичного оновлення соціалізму. У романі «Катастрофа. Повесть о перестройке в Партграде» (1989) [18] поєднавши філософський аналіз процесів перебудови з фольклором, що «вітав демократичні» перевтілення політичних діячів із КДБ і ЦК КПРС, автор спрогнозував провал перебудови, руйнування країни, скочування в безодню бездуховності й безідейності. Він доводить, що криза, в якій опинився в середині 1980-х рр. Радянський Союз, була специфічною кризою комуністичної системи, кризою управління. Вона вимагала особливих засобів вирішення. Ринкова реформа й лібералізація не рятували ситуацію, вони були суто західними методами і вели лише до краху радянського соціального ладу, а разом із ним і до краху країни. Щоб обґрунтувати цю позицію, О. Зінов'єв, з одного боку, дослідив еволюцію соціальної системи сучасного Заходу, опублікувавши результати дослідження в роботах «Запад. Феномен западнизма» (1995) [19] і «Глобальный человек» (1997) [20]. У першому творі, написаному у формі наукового есе, він пояснив сутність соціального устрою західних країн, назвавши його «західнізмом», «вестернізмом», водночас підкресливши, що ця дефініція не є назвою західних країн загалом, а стосується лише їх соціальної структури та соціальних механізмів і цінностей. У соціологічному романі «Глобальный человек» автор розглянув перетворення суспільства «західноїдів» (термін О. Зінов'єва) в єдиний глобальний «людинник» (термін О. Зінов'єва), констатує зміну не технічного, а соціального аспекту, спробував з'ясувати, як зміниться життя людей, їх життєві установки, взаємини одного з одним і навколишнім світом. Л. Греков, автор передмови і редактор соціологічного роману «Глобальный человек», назвав його «з'яючими висотами» капіталізму («західнізму»).

З іншого боку, О. Зінов'єв показав латентні загрози і неадекватність методів перебудови, виявляючи одночасно з цим величезний для історії Росії, нічим не замінний потенціал комуністичної системи. Критичний потенціал цих концептуально-соціологічних творів і їх гостра сатирично-публіцистична

форма, справили великий вплив на формування опозиційних уявлень наукової інтелігенції й широких народних мас. На рубежі 1980-1990-х рр. романи О. Зінов'єва, як і публіцистика О. Солженіцина, А. Сахарова й інших соціальних мислителів, сприяли формуванню революційної ситуації в СРСР.

Не дивлячись на критику О. Зінов'євим перебудови, саме вона відкрила йому можливість для повернення на батьківщину. У 1990 р. радянський уряд повернув філософу громадянство, усі нагороди і звання, яких він був позбавлений під час насильницького видворення з СРСР у 1978 р. Однак керівництво країни зустріло відомого вченого без ентузіазму, влада офіційно не вибачилася перед сім'єю О. Зінов'єва, не відновила його в усіх правах, не повернула конфісковану в Москві квартиру. О. Зінов'єв повернувся в Росію, за його словами, назавжди. «Я професійно вивчив західний світ і є унікальним професіоналом, – сказав філософ після прибуття в Москву. – Хочу передавати те, що знаю, людям в Росії» [21]. Проте, через побутову невлаштованість, відсутність постійного місця роботи, вчений продовжував проживати в Німеччині, часто відвідуючи Росію. Оцінюючи політичну ситуацію на батьківщині, О. Зінов'єв охарактеризував державний лад в країні як суміш залишків радянської держави плюс «трішки дореволюційної Росії, але не тієї, що реально була, а тієї, як її сьогодні уявляють», і «дикого капіталізму». У таких умовах, заявив філософ, він не відчуває себе публічним політиком і політикою займатися не буде, не вступить і в КПРФ. Але як учений, допомагатиме своїм друзям. Учений спрогнозував, що Росія вже ніколи не буде тією великою державою, якою світ її знав раніше.

У 1990 р. відбувся історичний теледиспут у прямому ефірі французького телеканалу «Антенa-2» між російським мислителем О. Зінов'євим і радянським політиком-опозиціонером Б. Ельциним. Як згадували члени оточення першого президента Росії, саме після цієї словесної дуелі Б. Єльцин більше ніколи не брав участі в публічних політичних теледебатах (цієї лінії будуть притримуватися і всі наступні президенти РФ).

Повернувшись до нової Росії, О. Зінов'єв з жорсткого критика радянської системи перетворився мало не на апологета її самодостатності як неминучого етапу розвитку соціалістичної ідеї в «комунальних» умовах російського суспільства. Ця трансформація практично відобразилася у філософсько-публіцистичних і соціологічних творах, хроніко-соціологічних нарисах рубежа 1990-2000-х рр. Так, у книзі «Кризис коммунизма» (1990) [22] вчений сформулював власне розуміння суті й причин кризи радянського суспільства, яка почалася в 1985 р. і привела до розпаду радянського блоку, краху комуністичної системи в країнах Східної Європи, розпаду Радянського Союзу й до катастрофічного стану в тодішній Росії. Книга «Смута» (1994) [23] включала хроніко-соціологічні (так О. Зінов'єв назвав свій літературний жанр) повісті «Катастрофка. Повесть о перестройке в Партграде» (1989) і «Искушение» (1991). У «Русском эксперименте» (1995) [24], продемонструвавши неадекватність західних методів перебудови, О. Зінов'єв звернув увагу на унікальний потенціал комуністичної системи. Про свою громадянську позицію активно заявляв у чисельних наукових і публіцистичних статтях, інтерв'ю, виступах на радіо й телебаченні, які частково зібрані в збірнику «Посткоммунистическая Россия: Публицистика, 1991-1995 гг.» (1996) [25].

У 1997 р. Бременський державний архів сформував архівний фонд О. Зінов'єва. Праці О. Зінов'єва й усі прояви його творчої активності (аудіо-, відео-, фотоматеріали, рукописи, статті, листи, малюнки, книги, журнали тощо) розглядаються як частина національного надбання Німеччини, її життя, культури, науки. Прикметно, що роботи О. Зінов'єва, в яких критично проаналізовано радянський комунізм, уперше з'явилися на Заході, а присвячені дослідженню Заходу – в Росії.

Близькі до О. Зінов'єва люди згадували, що він умів писати книги, але не вмів влаштуватися в житті. Йому знадобилося багато років, щоб створити гідні побутові умови для проживання на батьківщині. З 30 червня 1999 р. він оселився в Москві. Причиною його остаточного повернення на батьківщину став напад військ НАТО на суверенну Югославію. У цій військовій акції О.

Зінов'єв побачив можливий сценарій майбутнього Росії. Ольга Зінов'єва стверджувала, що саме безкомпромісна політична позиція О. Зінов'єва щодо вторгнення НАТО в Сербію коштувала йому Нобелівської премії [1, с. 4]. З цього часу розпочався пострадянський (російський) період у житті й творчості О. Зінов'єва.

Після повернення в Росію, він знову звернувся до логіки, написав узагальнюючу працю «Очерки комплексной логики» (2000) [26], курс лекцій «Логическая социология» (2002) [27], книгу «Логический интеллект» (2005) [28].

У роботі «На пути к сверхобществу» (2000) [29] систематизовано виклав методологічні й логічні основи власної соціологічної теорії, сформулював категорії й принципи розробленої ним методології, які забезпечують наукову достовірність і логічну строгість соціологічних досліджень, увів базові поняття власної соціології, виявив закони функціонування й розвитку соціальних об'єктів і соціальних систем. На цій основі побудував теорію двох типів еволюції людства – теорію комунізму й західнізму. Обґрунтував концепцію, згідно з якою на стадії надсуспільства, в яку вступає світ, розвиток історії переходить з фази природно-історичної в планово-керовану.

Книга «Глобальное сверхобщество и Россия» (2000) [30] стала своєрідним російським катехізисом антиглобалізму, в якій уперше за багато років проблематика «російської катастрофи» викладена стисло й доступно масовому читачеві. У відомій книзі «Гибель русского коммунизма» (2001) [31] О. Зінов'єв підійшов з позиції власної оригінальної соціологічної теорії до вирішення проблем: чому і як стався в Росії антикомуністичний переворот, до яких наслідків він призвів, в якому становищі опинилася країна щодо глобального надсуспільства, і які його перспективи в новому тисячолітті. Вивчаючи формування соціальної організації Росії після антикомуністичного перевороту, події в роки горбачовсько-єльцинського правління, О. Зінов'єв у знаменитій статті «Рогатый заяц» (2002) [32] встановив, що ця соціальна організація створювалася як гібрид радянізму (комунізму), західнізму й

національно-російського (дореволюційного) фундаменталізму (щось схоже на соціального рогатого зайця).

У соціологічному романі «Русская трагедия: (Гибель утопии)» (2002) [33] автор розкрив власне бачення дійсних причин краху радянської політичної системи, проаналізував різні періоди історії СРСР і спрогнозував майбутній розвиток Росії. У книзі «Идеология партии будущего» (2003) [34] виклав власні міркування щодо ідеології для партії майбутнього, яка зрівнянна за масштабами з марксистською ідеологією, але адекватніша умовам і потребам третього тисячоліття, прогнозував виникнення сильної організації однодумців, яка прийме таку ідеологію і своєю свідомою метою зробить соціальні перетворення в дусі ідеалу майбутнього людства.

Книга «Распутье» (2005) [35] очолила Топ-100 Рейтингу текстів російських соціогуманітарних мислителів (проект Групи «ИНТЕЛПРОС»). Вона стала своєрідним портретом Росії на переломному етапі її новітнього розвитку (з середини 1980-х – до початку XXI ст.). У ній учений розкрив об'єктивні й суб'єктивні причини краху радянського комунізму, наслідки перемоги Заходу і «західнізації» людства, антикомуністичного перевороту в Росії, проаналізував посткомуністичну соціальну організацію в Росії, процес глобалізації, місце і перспективи в ньому Росії. У «Факторе понимания» (2006) [36] розглянув проблеми, пов'язані з поняттям «інтелектуального фактора» або «фактора розуміння», запропонував власну теорію «фактора розуміння» з єдиним понятійним апаратом, організованим в єдине ціле за правилами розробленої автором логічної концепції.

У 1999 г. О. Зінов'єв балотувався в Державну Думу по списку Російського Загальнонародного Союзу, але не був зареєстрований по надуманому приводу ЦВК РФ за вказівкою з Кремля. У цьому ж році за згодою і за безпосередньої участі філософа створено Дослідницький центр О.О. Зінов'єва в Інституті молоді (сьогодні Московський гуманітарний університет). Нині – це Дослідницький центр імені О.О. Зінов'єва. При Центрі створена Школа соціальних досліджень О.О. Зінов'єва й Школа дистанційного навчання.

Упродовж 1999–2006 рр. працював професором кафедри етики філософського факультету МДУ ім. М.В. Ломоносова (саме в стінах університету відбулося становлення О. Зінов'єва як одного з трьох найвидатніших логіків світу), за сумісництвом – головним науковим співробітником в Інституті філософії РАН, професором Літературного інституту ім. М. Горького й інших навчальних закладів. Набув світової популярності завдяки дослідженням з багатозначної й неklasичної логіки.

У 2003 р. у двогодинній доповіді в аудиторії Російської академії держслужби при Президентові РФ О. Зінов'єв обґрунтував власне широко відоме по попередніх роботах філософсько-соціологічне трактування розвитку Росії радянського й сучасного періоду.

Останні роботи О. Зінов'єва пронизані песимізмом щодо майбутнього людства. На його думку, розвиток людства перестав бути природно-історичним процесом, яким він був упродовж тисячоліть, тепер він планується, керується й контролюється. Цьому, значною мірою, посприяло зникнення альтернативної гілки історії, яку втілював реальний комунізм. В умовах безроздільного домінування західнізму, провідною тенденцією еволюції людства стало формування надсуспільства. Світ соціальний, в якому потужну роль відігравали культурні, моральні, гуманістичні цінності, заохочувалася творчість, заміщується світом, в якому панують раціональність, споживацький комфорт, розваги, відбувається перетворення людей на роботів. О. Зінов'єв вважав, що фізичне майбутнє у людства є, а ось соціальне, власне людське буття, скорочується (відбувається механічна раціоналізація й технізація життя). Філософ прогнозував, що планету населятимуть здорові істоти, вони житимуть довго й бездумно, будуть одноманітно детерміновані й тотально керовані. О. Зінов'єв невисоко оцінював шанси уникнення такої перспективи. На його думку, колосальне зростання інтелектуальної могутності людства, здійснюване геніями, талантами, має неминучим наслідком зниження загального рівня розумового розвитку основної маси людей, тотальне отупіння. Філософ вважав, що настала пора переглянути систему виготовлення, виробництва, збереження

й поширення інтелекту. У тому вигляді, в якому він існує в університетах, на кафедрах, у дослідницьких центрах, монографіях, підручниках, газетах і журналах, він непридатний для вирішення проблем епохи. Але для світового панування інтелект високого рівня і не потрібний. Тому майбутнє людства – це панування високотехнічних, але духовно примітивних істот.

У 2005 р. О. Зінов'єву вручили «Зірку Московського Університету» («За служіння Істині»), яку він вважав головною нагородою життя. У цьому ж році Російський державний архів соціально-політичної історії (РГАСПИ) сформував архівний фонд О. Зінов'єва, на вічне зберігання якому були передані справжні документи і рукописи філософа й письменника.

Безумовним унікальним досягненням О. Зінов'єва став новий жанр соціологічного роману або соціологічної повісті, в якому науково-соціологічні результати викладалися в художній формі. Поняття, твердження, частково навіть методи соціології, він використовував як засоби художньої літератури, а останні, в свою чергу, застосовував як засоби науки. В усіх цих випадках теоретичні частини штучно вкраплені в художні тексти і можуть бути вилучені з них без особливих втрат. О. Зінов'єв органічно поєднав одне з іншим, його соціологічні романи належать одночасно і до сфери науки, і художньої літератури. У результаті, йому вдалося, з одного боку, інтегрувати в соціологічну теорію людський, індивідуально-особистісний аспект життєдіяльності, а з іншого – зобразити індивідуальні людські типи, стосунки між ними з урахуванням їх глибокої соціальної зумовленості.

О. Зінов'єв помер у Москві після короткої важкої хвороби 10 травня 2006 р. Його прах, згідно із заповітом, розвіяний над полем, де раніше було його рідне село, що обезлюділо і з часом зникло. Сьогодні на цьому місці встановлено валун. Частину праху, волею дружини, друга, помічника й соратника останніх 40 років життя Ольги Миронівни Зінов'євої (Сорокіної), поховано в Москві на Новодівичому цвинтарі. У першу річницю його смерті тут відкрито створений за родинним проектом надгробний пам'ятник, на якому

особа О. Зінов'єва охарактеризована викарбуваними словами – «мислитель і громадянин».

Науковий і літературний доробок О. Зінов'єва був гідно оцінений, він став лауреатом найпрестижніших міжнародних і російських літературних премій: Європейської премії Шарля Вейонна за краще есе «Le Prix Europeen de l'Essai Charles Veillon» (1977), премії «Best European Novel» (1978), премії Медичі «Prix Medicis Etranger» за кращий зарубіжний роман (1979), Європейської премії за кращий науково-фантастичний роман (1980), Міжнародної премії Алексиса де Токвіля «Alexis de Tocqueville Prize» за соціологічні дослідження (1982) (О. Зінов'єв єдиний її російський лауреат), Міжнародної літературної премії «Premia Tevere» (1992) й ін. О. Зінов'єв був членом кількох Європейських і російських академій (Фінської академії наук (1975), Римської академії наук (1978), Баварської академії мистецтв (1984), Міжнародної академії наук Євразії (1994), Академії соціальних наук РФ (1994), Академії російської словесності (1997)), почесним громадянином Франції, Італії й Німеччини. Він виставляв власні роботи в престижних галереях ряду європейських країн, у т. ч. в Італії й Франції. Він став «Людиною року – 2001» («За видатну просвітницьку діяльність» у номінації «Культура», Російський біографічний інститут).

З 2007 р. започаткований суспільно-політичний журнал «ЗИНОВЬЕВ. Исключительный журнал». Упродовж 2007–2013 рр. проведені Зінов'євські читання в Парижі (Франція), Донецьку, Дніпропетровську (Україна), Стокгольмі (Швеція), Санкт-Петербурзі, Глазові, Костромі, Омську, П'ятигорську, Саратові (РФ), Софії (Болгарія), Оксфорді, Глазго (Великобританія), Манілі (Філіппіни). У липні 2007 р. зареєстровано некомерційне партнерство «Ольга Зінов'єва й дочки на підтримку ідей і творчості О.О. Зінов'єва», головною статутною метою якого декларовано видання повного зібрання творів О. Зінов'єва. У 2008 р. заснована Міжнародна редакційна рада Повного зібрання творів О. Зінов'єва. У Костромі заснована щорічна Премія імені О. Зінов'єва.

Висновки. Життєвий шлях, наукову й літературну діяльність, художню творчість О. Зінов'єва розділено на три періоди – радянський (1922–1977), європейський (1978–1998) і пострадянський (російський) (1999–2006) (два останні періоди досліджено в статті). У науковій діяльності й літературній творчості О. Зінов'єва виділено ряд періодів: 1) «академічний» («логічний») – до публікації «Зияющих высот» і видворення філософа з СРСР. Основною сферою занять ученого була логіка й методологія науки; 2) «критичний» (1978–1985) – дослідження, опис і критика реального комунізму в різноманітних літературних жанрах (публіцистиці, соціальній сатирі й соціологічних есе); 3) «антиперебудовний» і «антизахідністський» (від початку перебудови в СРСР (1985)) – аналіз причин розпаду радянської системи, жорстка критика політики реформаторів, аналіз сучасного західного суспільства, критика західнізму; 4) «прогностичний» (після повернення в Росію (1999)) – аналіз історичних реалій, що виникли в результаті створення однополюсного світу, прогноз можливих версій еволюції людства й долі Росії. О. Зінов'єв повністю відмовився від художньої форми, віддав перевагу публіцистиці, дав чисельні інтерв'ю, підсумки життя й творчості підвів у книзі «Фактор понимания».

Список використаної літератури

1. *Зиновьева О.* Тревожная совесть России / Ольга Зиновьева // «Зиновьев». – 2007. – № 1. – С. 3–7.
2. *Зиновьев А.* Мой дом – моя чужбина / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1982. – 120 с.
3. *Zinoviev A.* L'Évangélie pour Iwan=Евангелие для Ивана / Alexandre Zinoviev. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1984. – 127 с.
4. *Зиновьев А.* В преддверии рая / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1979. – 587 с.
5. *Зиновьев А.* Без иллюзий / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1979. – 123 с.
6. *Зиновьев А.* Желтый дом : романтическая повесть : в 4 ч. с предостережением и назиданием : в 2 т. / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1980.
7. *Зиновьев А.* Мы и Запад : статьи, интервью, выступления, 1979–1980 гг. / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1981. – 154 с.
8. *Зиновьев А.* Ни свободы, ни равенства, ни братства : статьи, публичные выступления и отрывки из выступлений в 1980–1981 гг. / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1983. – 107 с.

9. *Зиновьев А.* Коммунизм как реальность / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1981. – 230 с.
10. *Зиновьев А.* Гомо советикус : Роман / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1981. – 199 с.
11. *Зиновьев А.* Нашей юности полет : лит.-социологический очерк сталинизма / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1983. – 161 с.
12. *Zinoviev A.* Ich bin für mich selbst ein Staat : Betrachtungen eines russischen Kosmopoliten [Я сам себе государство. Размышления русского космополита] / Alexandre Zinoviev. – Zurich : Diogenes, 1987. – 175 s.
13. *Зиновьев А.* Иди на Голгофу : исповедь верующего безбожника / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1985. – 183 с.
14. *Зиновьев А.* Пара беллум / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1986. – 161 с.
15. *Zinowjew A.* Die Macht des Unglaubens : Anmerkungen zur Sowjetideologie [Сила неверия : Критические заметки о советской идеологии] / Alexandre Zinoviev. – Munchen : Piper, 1986. – 214 s.
16. *Zinoviev A.* Le gorbatchevisme : les pouvoirs d'une illusion / Alexandre Zinoviev. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1987. – 115 s.
17. *Зиновьев А.* Живи. Исповедь инвалида / Александр Зиновьев. – Lausanne : L'Age d'Homme, 1989. – 199 с.
18. *Зиновьев А.* Катастрофа. Повесть о перестройке в Партграде / Александр Зиновьев. – Мюнхен, 1988. – 114 с.
19. *Зиновьев А.* Запад. Феномен западнизма / Александр Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 1995. – 460 с.
20. *Зиновьев А.* Глобальный человек / Александр Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 1997. – 458 с.
21. *Александр Зиновьев* просит не путать его с Солженицыным. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/>.
22. *Зиновьев А. А.* Коммунизм как реальность. Кризис коммунизма / А. А. Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 1994. – 495 с.
23. *Зиновьев А.* Смута / Александр Зиновьев. – М. : Келвори, 1995. – 500 с.
24. *Зиновьев А.* Русский эксперимент / Александр Зиновьев. – М. : Наш дом ; L'Age d'Homme, 1995. – 444 с.
25. *Зиновьев А.* Посткоммунистическая Россия : Публицистика, 1991–1995 гг. / Александр Зиновьев. – М. : Республика, 1996. – 367 с.
26. *Зиновьев А.* Очерки комплексной логики / Александр Зиновьев. – М. : УРСС, 2000. – 557 с.
27. *Зиновьев А.* Логическая социология / Александр Зиновьев. – М. : Социум, 2002. – 260 с.
28. *Зиновьев А.* Логический интеллект / Александр Зиновьев. – М. : Московский гуманитарный университет, 2006. – 282 с.
29. *Зиновьев А.* На пути к сверхобществу / Александр Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 2000. – 637 с.
30. *Зиновьев А.* Глобальное сверхобщество и Россия / Александр Зиновьев. – Минск : Харвест; М. : АСТ, 2000. – 125 с.

31. *Зиновьев А.* Гибель русского коммунизма / Александр Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 2001. – 430 с.
32. *Зиновьев А.* Рогатый заяц. [Электронный ресурс] / Александр Зиновьев. – Режим доступа : <http://www.zinoviev.ru/>.
33. *Зиновьев А.* Русская трагедия : (Гибель утопии) / Александр Зиновьев. – М. : Алгоритм, 2002. – 475 с.
34. *Зиновьев А.* Идеология партии будущего / Александр Зиновьев. – М. : Алгоритм, 2003. – 238 с.
35. *Зиновьев А.* Распутье / Александр Зиновьев. – М. : Элефант, 2005. – 316 с.
36. *Зиновьев А.* Фактор понимания / Александр Зиновьев. – М. : ЭКСМО, 2006. – 526 с.